

De vergeten windstorm van december 1703 in continentaal Europa

Looft den HERE op de aarde, [...]
gij stormwind, die zijn woord volbrengt;
Psalm 148: 7-8

Windstormen zijn van alle tijden en vormen als dusdanig een studieobject in de historische klimatologie, de discipline die zich op het raakvlak bevindt van de klimatologie en de geschiedenis en waarbij de focus ligt op de historische bevindingen zoals ze uit de contemporaine documenten naar voor komen. Deze reconstructies hebben een grote waarde in de problematiek van de klimaatverandering en scenario's omdat ze relevante informatie verstrekken over de klimaatvariabiliteit in het historische tijdperk. Het is daarom belangrijk om historische stormen, hun baan, kracht, frequentie en 'risk assessment' te bestuderen. Deze laatste factor is van kapitaal belang bij de herverzekeringsmaatschappijen.

Historische omstandigheden en de storm in Engeland

De stormwind van Tweede Paasdag 1606 wordt beschreven door het jaardicht of chronogram: 'oMnIa CaDUnt' = alles valt. Recenter herinneren wij ons Anatol (2-4.12.1999), de kerststormen Lothar (26.12.1999) en Martin (27-28.12.1999), Kyrill (17-18.12.2007) en onlangs nog Xynthia (28.02.2010).

De vraag kan gesteld worden waarom de Grote Storm van 1703 nauwelijks op het Europese vasteland vernoemd wordt terwijl deze te Ramsgate, Engeland, in 2003 zelfs met een internationaal colloquium werd herdacht. Inderdaad was de aangerichte schade in Zuid-Engeland en Wales zeer aanzienlijk (Defoe, 2003). Kerktorens werden weggeblazen, daken afgerukt, hele wouden ontworteld en windmolens omvergeworpen. Meer spectaculair waren de verliezen van de Engelse oorlogs-

vloot die net terugkwam van de operaties in de Middellandse Zee en voor anker lag in de Duyns. De Royal Navy verloor naar schatting meer dan 8.000 man samen met een aantal oorlogsschepen (Wheeler, 2003). Noteer dat in Engeland de oude tijdrekening nog van kracht was en dat de storm er op 26-27 november 1703 genoteerd staat.

Dat deze storm op het Europese vasteland bijna totaal vergeten was, heeft diverse oorzaken. West-Europa vormde geen geheel. Bovendien woedde tussen 1701 en 1713 de Spaanse Successieoorlog, die Frankrijk regelrecht tegen het geallieerde blok van Engeland, Oostenrijk en de Verenigde Republiek bracht. Ook toen al was desinformatie of misinformatie een geducht oorlogswapen en moet de bron aandachtig bekeken worden vooraleer de geloofwaardigheid van de informatie aan te nemen. Dit is, bij voorbeeld, het geval bij de berichtgeving over de schade in de strategisch gelegen

The Great STORM, Nov^{ber} 26, 1703.
Waarin Beaufort, Admiral van de Engelse vloot, met de Goodwin Sands, strandt.
Geen. v. de Schied. Acad. v. 1703. v. 1. p. 100.

Franse Kanaalhavens zoals Duinkerken. In eigen land wordt de schade geminimaliseerd terwijl de tegenstander ze schromelijk overdrijft. De interpretatie van de berichten in de toenmalige kranten zijn moeilijk te interpreteren daar de Spaanse Nederlanden voorafgaandelijk door Frankrijk bezet werden. Een goede indicatie is de manier waarop de geallieerde pretendent voor de Spaanse troon wordt genoemd: Aartshertog Karel (zo genoemd in het Franse kamp) ofwel Koning Karel III. (door de geallieerden). Een andere reden voor het vergeten was dat de storm niet door een stormvloed werd vergezeld en dus niet met groot verlies aan mensenlevens gepaard ging. De algemene windrichting van de windstorm was immers in hoofdzaak zuidwestelijk en stond dus niet haaks op de Vlaamse en Hollandse kusten. Dit was wel het geval voor delen van

de kust van Bretagne, Normandië, Friesland en Jutland.

De weersomstandigheden in de herfst van 1703 waren ongunstig. In september en oktober 1703 viel veel regen in West-Europa. Op zee bemoeilijkte de slechte weersituatie de actie van de Franse kapers in de Noordzee. Hun vloot liep de haven van Duinkerken binnen in de tweede helft van oktober. Meteorologisch gezien maakte de Grote Storm deel uit van een complexe weersituatie waar een laag drukgebied aan de kust van Ierland zich oostwaarts bewoog en de kust van Wales bereikte voor middernacht van de 7de december. Het lage drukgebied bereikte Nottingham om 3-4 uur 's morgens de volgende dag. Anthony van Leeuwenhoek noteerde te Delft zeer lage standen van zijn barometer om 8 uur in de mor-

gen van 8 december. Op zaterdag 8 december bereikte de Grote Storm Noord-Duitsland alsook de kust van Jutland, Denemarken. Om 12 uur 's middags raasde hij boven Skane in Zweden en bereikte de kust van de Baltische Zee in de ochtend van 9 december.

In Frankrijk

De storm raasde in zuidwestelijke richting. De eerste tekenen van de storm op het vasteland zijn de beschadigingen aangericht door de voortdurend beukende golven op de Franse kust. Zo werd waarschijnlijk het eiland Île de Sein voor de kust van Bretagne overstroomd. Op Jersey, een van de Kanaaleilanden, was de zee in het land gedrongen. De haven van Rouen, gelegen op de Seine, had herstellingen nodig in de lente van het jaar daarop. In Duinkerken werd *'het rijfsfort'* een versterkte plaats die voor de haven in zee lag ernstig beschadigd. Net over de *'Schreve'*, in Armentières, beschadigde de storm het stadhuis en wierp het kruis van de kerk van Hondschote af. Aan het Hof te Versailles werd Koning Lodewijk XIV op de hoogte gebracht van de schade veroorzaakt aan de haven van Duinkerken.

In de Spaanse Nederlanden

Het tempeest kwam Vlaanderen binnen via de westhoek. Kapelaan Vandermeulen uit Roesbrugge schreef in zijn Annalen van West-Vlaanderen: *"Op den 8 december synde den feestdag van O.L.Vrouwe-ontfangenisse, en saterdag, rees op eenen sydwesten wind en zoo groot tempeest dat desgelyks in menig jaeren niet gesien en was."* Het wierp in de driehoek tussen Diksmuide, Kortrijk en Brugge menige molen omver. De straten in Ieper waren als geplaveid met pannen, schaliën en stenen. In Brugge werd grote schade aangericht aan militaire magazijnen. Door de grote storm was

net zoals bij vele andere huizen *"het merendeel van de tegels weggewaaid"*. Het water sloeg zodanig in de Handelskom dat het rijswerk aan de nieuwe contragarde van de ijsput werd beschadigd en de aarde wegspoelde. De kerk van het klooster van de zusters Clarissen-Urbanisten werd sterk beschadigd; ook aan een van hun hofsteden te Zuienkerke werd zware schade aangebracht. De *'Antwerpsche Vrijdaeghsche Post-Tijdinge'* berichtte dat aan de kust *"veele Vaertuygen op strant gesmeten, in stucken geraeckt, ende verongeluckt sijn"*. Ook heeft de *"zware storm"* in Gent en op het platteland rondom een *"onbeschrijfelijcke Schade"* veroorzaakt.

In Antwerpen werd door *"het swaer tempeest"* de scheepsbrug over de Schelde stukgeslagen en liep het Backersveer te Kruibeke waarschijnlijk grote schade op die een snel herstel vroeg. De barge tussen Brussel en Antwerpen verongelukte. Uit Herentals waren er meldingen van *"onbeschrijfelijcke schaed"* aan de kerk en torens, terwijl menig huis en schuur werd verwoest. Ook de toren van Wechelderzande werd omver geworpen. In Mechelen was er geen huis zonder schade; veel daken waren weggevaaid en schoorstenen naar beneden gevallen.

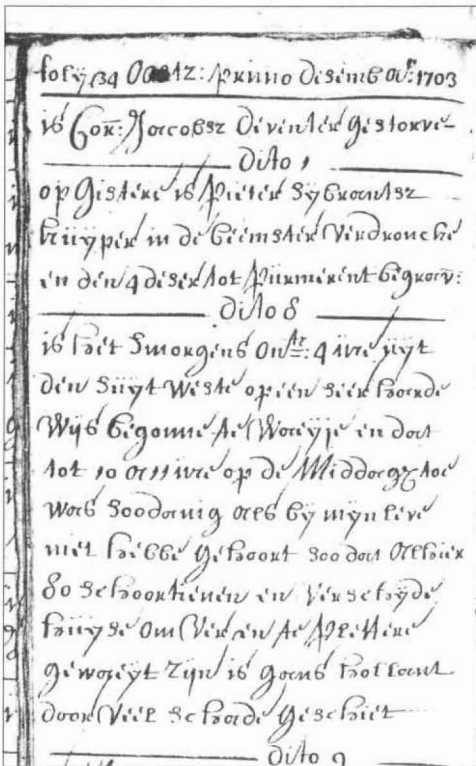
In het Brabantse waren meldingen van stormschade in Aarschot en Tienen door een *"stercken wint"* die tussen 7 en 8 uur 's morgens het meest verwoestend was. Uit Oetingen, in het Pajottenland, wordt gemeld: *"Dit jaar op den feestdag der Ontvangenis van Maria, ontstond er een hevige wind die de huizen en schuren van vele mensen omver wierp, of het dak afrukte."* Verder meende de auteur in de nacht een aardbeving gevoeld te hebben (zie ook Keulen). Het is echter moeilijk na te halen of dit een gevoel was veroorzaakt door de storm ofwel een echte aardbeving.

Uit Wallonië komen minder meldingen van schade door de windstorm daar zijn traject

meer over Vlaanderen lag. In Jauche, Waals Brabant, wordt de kerk zwaar beschadigd. De "horriblen storm" verwoeste in Luik veel daken van kerken en huizen. Enigszins geïsoleerde waarnemingen komen uit de stad Luxemburg waar "vorige nacht over Luxemburg een wervelstorm is heengetrokken die talrijke bomen ontworteld heeft en een rij huizen ontbloot heeft".

In de Republiek der Verenigde Nederlanden

De storm wordt in Zeeland door kapitein Jan Cornelis Ockerse beschreven als "een zoo zware tempeest, dat de weërga in geen menschen geheugen is voorgevallen". Op de Noordzee dreven alleen nog maar masten, scheepswrakken en

Tekst uit de kroniek van Jan Simon Daalder (december 1703) over de passage van de storm in Zaanstad. (met dank aan het Gemeentearchief Zaanstad).

stukken hout. De kerk van Hellevoetsluis lag vol met gekwetsten van de vergane, gestrande en beschadigde schepen die er, onder andere, lagen wegens de oorlogssituatie en voor het transport van koning Karel III met zijn gevolg en bagage naar Engeland. In Den Briel stortte het wachthuisje dat op de kerktoren stond met de daarin op wacht staande soldaten naar beneden.

Koning Karel III die toen te Den Haag verbleef is "de dag na de storm naar Schevelingen geweest, en hij was zeer geschrokken van de dode lichamen en de wrakstukken van de schepen op de golven te zien dobberen." Hij was op 3 november 1703 in Den Haag aangekomen en verbleef er op de kosten van de staatskas. Door aanhoudend krachtige en ongunstige wind kon hij niet inschepen zodat het volk begon te morren over het lange en kostelijke verblijf van de Prins. Door de grote storm van december 1703 werd zijn reis nog verder vertraagd en hij kwam pas op 6 januari 1704 te Spithead in Engeland aan. De stormen hielden ook in januari en februari 1704 verder aan en Koning Karel III arriveerde eerst op 7 maart 1704 in Lissabon van waaruit hij zou proberen Spanje te veroveren. De geschiedenis besliste daar echter anders over.

Uit Koog aan de Zaan (Zaanstad) in Noord-Holland komt het volgende: "Op zaterdag 8 december stak een vreeselijke storm uit het zuidwesten op. Van 5 à 6 uur in de morgen tot 11 à 12 uur stortten veel schoorstenen van de daken. Ook waaiden veel molens om. Verschillende huizen en schuren werden vernield. Bomen werden ontworteld en veel schepen op de Zuiderzee werden op de Friese kust geworpen." Het notitieboekje of journaal van Claes Arisz Caescooper uit Koog aan de Zaan vermeldt: "Den 8ste December is het Smorgens ontrent 4 ure uijt den suijtweste op een seer harde wijs begonne te waeijje en dat tot 10 a

11 ure op den Middagh toe was soodanig als bij mijn leve niet hebbe gehoort ...".

In 's-Hertogenbosch (Noord-Brabant) wordt melding gemaakt van *"eene geweldige Stormwind, als bij menschen geheugen niet geweest was. De Stad was zodanig beschadigd, als of zij eene zwaare Belegering, en Bombardeering had uitgestaan. Veele huizen waren van hunne daken beroofd, en men had geene Leien, of Pannen genoeg, om die spoedig te herstellen"*. In Waalre, bij Eindhoven (Noord-Brabant), kwam de zware toren van de oude Sint Willibordus kerk naar beneden. In Wanssum aan de Maas werden door de hevige orkaanwind torens, kerkdaken, huizen, schuren en talloze bomen beschadigd en schepen kapseisden. In Hindelopen (Friesland) werden schepen van hun ankers geslagen, dreven af en strandden op de kust. In Oost Friesland richtte de *"bedroefde wind"* van 8 december eveneens grote schade aan, in het bijzonder aan de dijken.

In Duitsland

De Grote Storm van december 1703 zette zijn vernielingen voort in Duitsland, vooral Noord Rijnland-Westfalen, alsook Nedersaksen en Sleeswijk-Holstein aan de Noordzee kust en tot Mecklenburg-Vorpommern aan de Baltische Zee werden getroffen. Nochtans wordt de windstorm van december 1703 ver overtroffen door de Kerstvloed van 1717 waarbij in het kustgebied van Nederland, Duitsland en Scandinavië ongeveer 14.000 mensen verdronken. Dit is ook een reden waardoor de windstorm van 1703 in de vergetelheid geraakte.

In Keulen is *"gelijk op andere plaetsen een horrible storm geweest waardoor veel schade aen huysen, kerken en andere gebouwen geschiet is. Alom zijn veel bomen wyt d'aerde geruckt; en zaterdag morgen bespeurde men een soort aerdbeevinge."* In Wezel

aan de Rijn waaide de torenspits van de Matenkerk af waardoor een groot deel van het dak en het gewelf van de kerk instortte. Zowel in Noord Rijnland-Westfalen als in Nedersaksen werd van heel wat kerken de torenspits weggeblazen

Aan de Noordzeekust wordt de windstorm als stormvloed ervaren. In Emden werd *"behalven de meenigvuldige beschadigde Huysen en neergeworpe Molens door de laetsten Storm ook de Toorn-Spits op het Raedhuys afgeslagen. In de Dijcken zijn weinig Gaten gekomen maer veel Paelwerk weggespoelt."* In Glückstadt werden bijna alle huizen beschadigd en de kerk voor de helft van het dak ontbloot. Het water van de Elbe spoelde in de buitenmuur van het slot grote gaten. Op Maria's Ontvangenisdag in 1703 was er een hoge watervloed te Hamburg. De schepen die op de Elbe lagen zijn meestal van hun ankers gedreven en een aantal schepen zijn op de 'Steur' aan strand gezet. In de Noord-Friese Waddenzeekust overstroonden de eilanden en in de stad Husum [Hüsem] stond het water zo hoog als met de Burchardvloed, ook wel Tweede Grote Mandrenke, van oktober 1634. Bij Rantum en Hörnum op het eiland Sylt strandden verschillende schepen.

Als slachtoffer van de Grote Windstorm van december 1703 vielen, merkwaardig genoeg, de torens van de Sint Nicolaas kerken van de drie Hansa handelssteden Rostock, Wismar en Stralsund (en dat 2 dagen voor de feestdag van de heilige!). Ook in de Hansa stad Lübeck werd schade aangericht aan de kerken. Ook in vele andere Duitse steden zoals Munster, Minden, Bremen, Lüneburg, Bielefeld, Braunschweig, Schwerin, Greifswald, vermeldden de stadsarchieven significante schade aan kerken. De windstorm had ondertussen Mecklenburg-Vorpommern en de Baltische Zee bereikt waar op het eiland Rügen schade werd aangericht aan de huizen en kerktorens. Uit Stolp

[Ślupsk], een stad in het Poolse Pommern, wordt gemeld dat het in de nacht van de 8ste op de 9de december "het daer omtrent seer hart gewaeyt heeft, hetgeen een etmael later is geweest, als men de storm in Amsterdam had."

In Scandinavië

Gedurende de storm van 8 december werd de spits van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kopenhagen in een hoek gebogen en bracht grote schade aan huizen en schepen. In Aalborg waren er slechts weinig huizen die geen schade hadden aan hun daken, muren en vensters. Ontelbare bomen werden ontworteld en vele schepen strandden op de kust van Jutland. Uit Stockholm wordt gemeld dat in Schoonen [Skane, de zuidelijkste provincie van Zweden] een zwaar onweer is geweest maar dat men het niet in Stockholm heeft gehad.

In Noord en Oost Europa woedde de Grote Noordse Oorlog. Sinds de vrede van Westfalen in 1648 leek de Baltische Zee een Zweedse 'Mare Nostrum' te worden. Koning Karen XII van Zweden versloeg de Russen onder Tsaar Peter de Grote in de slag van Narva op 30 november 1700 en zette de oorlog voort in Polen tegen Augustus I, de verkozen Koning van Polen en Elector van Saksen. Vanuit Danzig vertrokken een aantal Zweedse schepen met Saksische gevangenen en oorlogsbuit naar Zweden. Vele kranten vermeldden dat er een aantal ervan zouden gezonken zijn in de Grote Storm maar latere berichten uit Stockholm ontkenden dit. Ook hier, net zoals in de Spaanse Successieoorlog, heeft men te maken met psychologische oorlogsvoering.

Conclusie

De Grote Storm van december 1703 toont aan dat natuurfenomenen van alle tijden zijn. Op

het continent was deze storm door velen bijna geheel vergeten maar in Engeland bleef hij in de historische en wetenschappelijke belangstelling staan en dit niet het minst door de verliezen van de Royal Navy. Het boek van Daniel Defoe, een eigentijdse bestseller, startte de discussie over de oorsprong van de storm, een punt waaraan, o.a. Britse wetenschappers nog steeds werken en met nieuwe ideeën naar voor komen. Deze bijdrage toont aan dat de storm ook in continentaal Europa helemaal niet te verwaarlozen valt en voor de eerste keer wordt de schade geografisch beschreven. Deze gaat van Bretagne, in Frankrijk, het Kanaal, over Vlaanderen en de Republiek der Nederlanden, over Noord Duitsland en Denemarken tot in Polen. De historische geografische informatie samen met de beschrijving van de schade laat toe van een schatting te maken van de totale stormschade en deze te transponeren naar het Europa van vandaag - een interessante bron voor de herverzekeringsmaatschappijen.

Gaston Demarée
Koninklijk Meteorologisch Instituut

Referenties

- Demarée, G. & Muir-Wood, R. (2008) De "Grote Storm van december 1703" in de Lage Landen - een stormachtige periode in de Spaanse Successieoorlog. Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis 2008, p. 33-54.
- Wheeler, D. (2003) The Great Storm of November 1703: A new look at the seamen's records. *Weather*, Vol. 58, November 2003, p. 419-427.
- Defoe, D. (2003) The storm: or, a collection of the most remarkable casualties and disasters which happen'd in the late dreadful tempest, both by sea and land. Edited with an introduction by Richard Hamblyn, London.